

הרבנים יוסף בבליקי – אב"ד, אברהם שפירא, מרדכי אליהו

מקום לימוד הבן¹

ראשי פרקים

- א. טענות הצדדים
- ב. מצוות כיבוד ומורא נדחות מפני תלמוד תורה
- ג. כיבוד אב לעומת כיבוד אם
- ד. כשההתנגשות היא לגבי תלמוד תורה
- ה. אין דין כיבוד כשהויכוח לגבי מקום והצלחת הלימוד

א. טענות הצדדים

הבעיה לפנינו בסכסוך בין זוג ההורים המגורשים, היא קביעת מקום לימוד בנם הקטן ג' – שהחודש מלאו לו שלוש-עשרה שנה – וחיוב האב במזונותיו. האב מתנגד שילמד בישיבת פוניבז' לצעירים, ואם הבן אינו שומע לקולו הוא דורש לפוטרו ממזונות.

הסכסוך בענין חינוך שני הילדים של הזוג, שהתגרשו לפני 17 שנה, נמשך זמן רב, בתחילה בביה"ד בתל אביב ולאחר מכן בביה"ד בירושלים. הילדים נמצאו כל הזמן ברשות האב, ולפי דברי האשה נעשה הסכם ביניהם לפני הגט שכל אימת שהבעל לא יתחתן, הבנים יהיו אצלה, וכן משמע לכאורה מפסה"ד בתיק תש"ך/580 ת"א. בשעתו פסק ביה"ד שהבן הגדול ילמד בישיבת סאטמר, כפי דרישת האב. תוך כדי לימודיו הסתכסך הבן שם עם מישהו ועבר לישיבת פוניבז' בבני ברק. הוא הוצא לשם ע"י האם. האב היה אז במשך כשנתיים בחו"ל. נמצא בתיק מכתב מהאב בו הוא מטיח קללות נמרצות כלפי מישהו בישיבת סאטמר ומחזק את ידי האם שהוציאה אותו משם. נמצא גם מכתב מהאב מחודש חשוון תשכ"ב, כשהבן הגדול היה אז בן 13, שבו הוא פונה לישיבת פוניבז' שתקבל את הבן לישיבה, אולם ההעברה לא בוצעה אז אלא כעבור שנתיים בערך.

1. מתוך פס"ד שפורסם בפד"ר ז' עמ' 10. פסה"ד מובא בחלקו – לעניין כיבוד אב ואם. תיק תשכ"ד/42 בבית הדין הרבני האזורי, ירושלים.

דברים שאין להם שיעור
מכון צומ"ת, אלון שבות תשס"ה

הבן הצעיר ג', שהיה חולני ואי אפשר היה להחזיקו מסיבות בריאות בפנימיה של ישיבת סאטמר והיה הכרח להחזיקו בבית האם, לפי החלטת ביה"ד, המשיך ללמוד בת"ת 'עץ חיים'. לאחר שהאב נסע לחו"ל, כאמור לעיל, עבר הבן הצעיר קודם לת"ת יבנה, ובסוף השנה הקודמת הועבר ע"י האם לישיבת פוניבז', שבה הוא לומד עד היום, ושם הוא גם לומד כשעתיים ביום עם אחיו הגדול. האב שילם כל הזמן לאם דמי מזונות עבור הילדים.

במשך השנה שהבן ג' למד בת"ת יבנה, שם לומדים בעברית, לא פנה האב לביה"ד בשום תביעה וטענה, אולם כשהאם הגישה תביעה למזונות מוגדלים בטענה שהיא משלמת לישיבת פוניבז' 75 ל"י לחודש עבור הבן הקטן, וכן דמי כיס והלבשה ועוד עבור שניהם, החל האב להילחם בשצף קצף נגד האם שהעבירה את הבן למוסד חינוכי שלומדים בעברית. עד שהאב חזר ארצה אי אפשר היה לקיים דיון בכל הדבר, אולם כשחזר נקבע דיון ליום י"ג בחשון תשכ"ז, והצדדים הוזמנו להשמיע טענותיהם. האב שלח מכתב לביה"ד שהוא מסרב להופיע בפני ביה"ד, ולכן שמע ביה"ד בהיעדרו את דברי האם על הוצאותיה להחזקת הבנים, וביה"ד פסק בהיעדרו שישלם לאם 130 ל"י לחודש למזונות שני הילדים וסכום חד-פעמי 200 ל"י.

לאחר מכן פנה הנתבע וביקש דיון חוזר והתנצל על אי-הופעתו ועל מכתביו התוקפניים.

ביום כ"א בטבת תשכ"ז התקיים דיון, ועיקר טענת האב וב"כ היתה שהוא רוצה שהבן הקטן יהיה אצלו בירושלים, הוא רצה שילמד בישיבת 'בית יוסף צבי' מיסודו של הרב דושינסקי, והמציא מכתב מהנהלת הישיבה שהם מוכנים לקלוט אותו שם. האב טען שהוא רוצה שבנו ילמד בירושלים כדי שיהיה קרוב אליו, וכן שהוא מחסידי סאטמר וכתוב בספר 'ויואל משה' שחייבים ללמוד תורה באידיש, ולכן הוא מתנגד שילמד בישיבת הצעירים של פוניבז' ששם מלמדים בעברית. כן טען שאם הבן לא אצלו הוא פטור ממזונותיו.

האם התנגדה ומתנגדת לזה בכל תוקף. היא טוענת שכל הזמן היו הבנים ברשותה וכן שהאב לא טיפל ולא דאג להם ולא התעניין בהם ובלימודיהם, ורק עתה שהוא חויב בתשלום מזונות, הוא נזכר שיש לו בנים ורוצה שיהיו ברשותו. כל זה הוא רק טכסיס להיפטר ממזונות. כן היא טוענת שהיא מתנגדת שהבן ילמד בישיבת דושינסקי ושיחזור בערב או לשבתות לבית אביו, כדרישת אביו,

כי הוא לא מסוגל לטפל בבן. נוסף על זה טענה שהבן שהוא כיום קרוב לגיל י"ג שנה, מתנגד ומסרב ללמוד בישיבת דושינסקי ורוצה ללמוד בישיבת פוניבז', וכיון שזה רצונו, הרי זה גם רצונה.

ביה"ד החליט להזמין את שני הבנים ולשוחח אתם. שני הבנים הופיעו והבן הקטן ג' אמר שכל הזמן למד בישיבת יבנה בעברית, וכיום אחיו הגדול שלומד בישיבת פוניבז' עוזר לו בלימודים, גם החברים שם מתאימים לו וכן הרמ"ם, והוא מצליח בלימודיו (יש מכתב בתיק מישיבת פוניבז' שהבן מוצלח). בשום פנים הוא לא מסכים לעבור ללמוד בישיבת הרב דושינסקי כי הוא לא מכיר את המורים ולא את החברים, ובכלל כבר הסתגל לישיבת פוניבז'. הבן הגדול אישר את דברי האח הקטן והבטיח שימשיך להשיג עליו וללמוד אתו.

ביה"ד הסביר לילד שרצון אביו הוא שילמד באידיש ויש מצווה לשמוע בקול אביו, והוא ענה שבעניין לימוד תורה לא חייבים לשמוע בקול אב ואם. הוא התחייב שעם חבריו ללימודים וכן את השיעור שלומד עם אחיו הגדול ילמד באידיש, אבל את השיעור של הר"מ שהוא בעברית לא יוכל לשנות. כפי שהיה מובן, יש חשש שאם יכופו אותו לצאת מישיבת פוניבז', הוא עלול להפסיק בכלל מללמוד תורה.

ביה"ד הזמין לאחר מכן את הצדדים כדי להביאם לידי פשרה. האב התנגד, והאם אמרה שהיא מוכנה להתפשר בעניין הכספים ולהשתתף בהוצאות אבל לא בנוגע למקום הלימוד.

עד כאן טענות ומענות הצדדים, ומכאן נעבור לבירור ההלכה.

ב. מצוות כיבוד ומורא נדחות מפני תלמוד תורה

בשו"ע יו"ד סי' רמ סעי' כה נפסק: "תלמיד שרצה ללכת למקום אחר שהוא בוטח שיראה סימן ברכה בתלמודו לפני הרב ששם, ואביו מוחה בו, לפי שדואג שבאותה העיר העכו"ם מעלילים – אינו צריך לשמוע לאביו בזה". המקור הוא בתרומת הדשן סי' מד. ולכאורה צריך ביאור, לפי מ"ש הראשונים ביבמות שמצות כיבוד אב היא רק בדבר שיש בו צורך לאב, כגון אכילה וכו', שמפורש בקידושין שזה בכלל חיוב, אבל אם האב מצווה עליו לעשות דבר שאינו מצרכיו, אין חיוב לשמוע בקולו משום מצות כיבוד עי"ש. וא"כ מה שקיל וטרי תה"ד בזה אם כיבוד אב דוחה ת"ת, הרי ליכא כלל בזה מצות עשה? ואפילו לפי מה שנראה

מהרשב"א יבמות, דעכ"פ יש חיוב לשמוע בקול האב כשאין זה כרוך עם דחיית לאו, הרי בע"כ צ"ל שזה מדרבנן.

ונראה לכאורה לומר דשאני ציווי זה של האב משאר ציוויים שכתבו הראשונים הנ"ל, דכיוון שהאב חייב בת"ת דבן, וזו מצנת עשה של האב מ"ולמדתם אותם את בניכם", הרי לימוד זה של הבן – צורך האב, ממש כמו אוכל ולבוש של האב, וע"כ הוי בכלל מצנת עשה דכיבוד אב. ולכן הוצרך תה"ד לדון שאם שם יצליח הבן יותר בלימודו, אין הוא חייב לשמוע אליו. ויהא מוכח מכאן דמצנת עשה "ולמדתם אותם את בניכם" אין חיוב לקיים דווקא אצל הרב הגדול ביותר בתורה.

אמנם מלשון תה"ד נראה פירוש אחר, שבאמת משום ציווי האב לבד אין כאן כל מצווה. אלא דמה שכתבו הראשונים שציווי דאב סתם אין מצנת עשה לקיים, אינו אלא כשהאב אינו מצטער בזה והבעיה היא רק אם לשמוע בקולו או לא לשמוע, אבל אם זה דבר שהאב יצטער אם לא ישמע לו וזה נוגע לבריאותו ומשום כך הוא מצווה על בנו לעשות כן – זה כרוך במצנת עשה דמורא אב, ובודאי שהמצער את אביו עובר בעשה דמורא אב. והנה בנידון דתה"ד, האב אומר לו שיש חשש של עלילות עכו"ם והוא יהיה שרוי תמיד בדאגה על בנו שנמצא באותה עיר, וא"כ משום מצווה דמורא אב היה הבן חייב לציית לו, ועל זה קאמר תה"ד דגם מצנת מורא אב נדחית מפני תלמוד תורה. וכך נראה ברור מלשון תה"ד, שכתב שאין לחלק בין כיבוד אב ואם לבין מה שאביו מיחה בידו והוא מצערו במה שעובר על צוואותיו, דהא תרווייהו מצוות עשה שוות נינהו, כבודו ומוראו, והיינו דלעיל שם הוכיח דכיבוד אב אינו דוחה תלמוד תורה, ועל זה כתב דהוא הדין דמורא אב אינה דוחה תלמוד תורה.

והנה, מזה שתה"ד הוצרך לדין מורא ולא כתב כפי שהזכרנו לעיל שמכיוון שהאב חייב ללמד את בנו תורה הוי עניין תלמוד תורה דבן צורך האב, מוכח דס"ל שאין סברא לומר שמחמת שהאב חייב ללמדו תורה, זה גופא הוי גורם שיהיה מצונו לשמוע לאביו המצווה אותו ללמוד תורה, דבודאי ליתא בזה עדיפות מאשר אילו האב לא היה מחויב ללמדו תורה, ועל כן דן תה"ד רק משום מצנת מורא אב, שגורם לאב שיצטער. ובזה בא תרוה"ד לידי מסקנה שלא כיבוד אב ולא מורא אב דוחים מצנת תלמוד תורה.

ובכן, פשוט הוא שבמקרה שהבן עומד בכל עוז ותוקף על דעתו, שבמקום לימודו עכשיו הוא מצליח יותר בתורה מאשר בישיבה שאביו רוצה שילמד, וגם מסרב בכלל לעבור לישיבה אחרת, ולפי דעתנו יש לנו חשש סביר שזה יגרום לו שיפסיק לגמרי ללמוד תורה, פשיטא שאין לחייבו לעבור למקום אחר. ועיין בפת"ש שם שמביא מחמודי דניאל שאף אם לא בטוח שיצליח במקום אחר ויש רק ספק אם יצליח, אינו חייב לציית לאביו.

אולם לכאורה כל הנ"ל שייך לומר לגבי בן גדול ומדין מצנת תלמוד תורה וכיבוד אב ואם, אבל בבן קטן שאינו חייב כלל במצוות, יש לומר שכופים אותו ללמוד במקום שאביו חפץ אפילו אם יש מקום תורה שיצליח שם יותר. אכן, אם כי זה נכון למעשה, היינו שאין מי שיזדקק לדון אם יש בשביל הבן מקום תורה יותר טוב, מאחר שהמצווה מוטלת על האב אין אנשים אחרים מזדקקים לדון בדבר, וגם האם – כיוון שאינה חייבת בדבר אין לה להזדקק לזה, וממילא האב מכניס את הבן במקום שלבו רוצה וחושב שזה טוב, אבל כשהבן הוא כבר בר דעת ויודע את אשר לפניו ועומד על דעתו, ודאי יש להורות למעשה כפי שהדין מחייב. ועיין ברמב"ם הל' ת"ת שנראה מדבריו שלגבי תלמוד תורה אפילו קטן מחוייב משיכיר, ע"ש לשונו. ועי' בשו"ת מהר"מ אלשיך סי' לז לגבי קביעת מקום הבן, שמשגיג לעונת הפעוטות יש לשאול אותו איפה רוצה להיות עי"ש. ובפרט בנידון דידן, שלפי פסקי דין קודמים הבן ברשות האם, וא"כ היא בע"ד לגבי תביעת המזונות של הבן.

הרב אברהם שפירא

ג. כיבוד אב לעומת כיבוד אם

לפי הדין כיבוד אב קודם לכיבוד אם, אבל באשה גרושה כיבוד שניהם שווה ואיזה שירצה יקדים (קידושין לא ע"א; שו"ע יו"ד רמ). ולכאורה במקרה שהאב אומר לו עשה כך והאם אומרת שלא יעשה כך אלא עשה אחרת, הזכות ביד הבן לעשות כרצון אחד ההורים ובניגוד לשני ואינו עובר כאן שום עבירה, כי פירוש "מי שרוצה יקדים", היינו שהזכות ניתנה לו במקרים כאלה לעשות כרצונו.

אולם מהמעשה המובא בש"ס, שאביו אומר השקיני מים ואמו אומרת וכו' (קדושין לא ע"א), אין הוכחה לדין זה, כי שם מדובר ששניהם רוצים לשתות, בזה רשאי הבן להקדים למי שהוא רוצה, אבל אין זכות לבן שלא לתת את הספל

לאחד ההורים במקרה שהשני מתנגד, כי אם אחד ההורים יוכל למנוע מהבן את השימוש להורה השני, נמצא שכל מי שיאמר ויצווה על הבן קודם – הוא ייחנה משימושו הבלעדי, וזה מונע את מה שהשווה הכתוב אם לאב ואב לאם.

אמנם זו מחלוקת בין רע"א בתשובותיו סי' סח ונוב"י תנינא סי' מה. ועיין ברכי יוסף שם שמביא מחלוקת בעניין אמירת קדיש לאם אם האב מתנגד (שפסק רמ"א בסי' שעו שהבן יאמר קדיש), שיש מי שכתב שכבוד אביו קודם ולא יאמר קדיש על האם, ומהרש"ל חלק עליו, וכתב שם ברכ"י: "ואפשר דיינין ליה לדין אמו מגורשת שאיזה שירצה יקדים, ויש עוד לצדד בזה", וסתם ולא פירש מה לצדד. וייתכן כי אם שניהם בחיים, כבודם שווה ולאיזה שירצה יקדים, אך אם האחד אינו בחיים, כבוד החי עדיף על כבוד המת. ועיין בפתחי תשובה שם; או ייתכן כמו שכתבנו לעיל שזכות הבן היא רק להקדים אחד לפני השני, ואין לו זכות למנוע שימוש מהורה אחד אף אם ההורה השני מתנגד. ואפשר שבזה חולקים הכל-בו המובא בב"י סי' שעו שכתב ששומעין לאב, והתשב"ץ המובא בב"י סי' תג שכתב שהעולם נהגו לומר קדיש על האם בחיי האב, ומשמע שם שאפילו אם האב מוחה, עיי"ש (ועיין לריב"ש קטו).

ואפשר שגם מ"ד שכבוד החי אינו קודם לכבוד המת ומה שירצה יעשה, יודה שאם האב ציווה לבן בעודו בחייו, והאם אומרת לו עתה שיעשה אחרת, שהוא חייב לשמוע לקול אביו ולא לקול אמו, כי אז בעת הציווי לבן גם האם היתה חייבת לשמוע לקול בעלה. אמנם עתה היא אינה חייבת בכבודו, אבל בעת הציווי לבן, היה חייב לשמוע בקולו, ועתה אי אפשר להפסיק, ועוד צ"ע. ולפי זה אין מחלוקת בין הנוב"י והרע"א ויש עוד לעיין.

לפי דעת רבנו ירוחם המובאת בב"י סי' רמ, יוצא שאם נתגרשה האם שניהם שווים, כלומר שהבן נותן ספל מים ואומר להם בואו ושתו, ואסור לבן להקדים. שלדעתו אם אמו נשואה לאביו יקדים את האב, אך אם היא מגורשת – בכל מה שיעשה הוא פוגם בכבוד השני, ולכן אסור לו להקדים אחד לשני (ומהרש"ל בקדושין סבירא ליה הכי).

ואף שלא נפסקה הלכה כר' ירוחם וכמהרש"ל, אך ממנו נלמד לסברת הרי"ף והרמב"ם והשו"ע שפסקו דלא כוותיה, ויכול להקדים אחד לשני אפילו אם הוא פוגע בכבוד השני, כי כבוד שניהם שווה ומה שיעשה הרי הוא מקיים מצווה (עיין להחיד"א בחיים שאל ח"א סי' ה).

ד. כשהתנגשות היא לגבי תלמוד תורה

כל זה רק בדבר הרשות, אך אם האב רוצה ללמדו תורה והאם או שלוחה רוצים ללמדו תורה, ודאי שהאב קודם, כי "ושננתם לבניך" והודעתם לבניך ולבני בניך" – עליה דידיה רמיא, והוא חייב בו יותר מאמו, ואין לאם שום זכות למנוע את האב מללמדו תורה. ולכאורה לא משמע כן מלשון הרמב"ם והשו"ע אבה"ע סי' פב, ששם נפסק: "שלמו לו חודשיו וגמלתו, אם רצתה המגורשת שיהיה בנה אצלה – אין מפרישין אותו ממנה עד שיהיה בן שש שנים גמורות, אלא כופין את האב ונותן לה מזונות והוא אצל אמו, ואחר ו' שנים יש לאב לאמר אם אינו אצלי לא אתן לו מזונות".

וכתב המהריב"ל ח"א סי' עד על דברי הרמב"ם: "מכאן יראה דבנידון דידן, אם תרצה האשה לזון את בניה ממעשי ידיה אם יספיקו לה, או אם יש לה נכסים שאין לבעלה רשות בהם – הרשות בידה, דאפילו במגורשת אמרו, ק"ו באשה שהיא נשואה לו, אלא שיראה מתוך דברי הטורים ז"ל שהרשות ביד האב לקחת את בניו עמו אחר שש שנים ואין רשות בידה לעכבן אצלה".

וכן כתב מהר"ם אלשיך בתשובה לח: "הן אמת דמלישנא דהרמב"ם איכא למילף דמציא האם לעכבו בהדה, דכתב ואחר ו' שנים יש לאב לאמר אם הוא אצלי אתן מזונות ואם הוא אצל אמו לא אתן לו מזונות, משמע דאי לאו מטעמא דמזונות שהוא אינו חייב לזונו אחר ו' מדין תורה, לא הוה אלם כוחיה להפרידו מאמו"².

2. ולפי זה יש סייעתא למר"י אלגאזי בספרו ארעא דרבנן אות תו, שכתב: "מזונות בניו הקטנים עד ו' שנים – מדברי הרמב"ם נראה דחויבן מדאורייתא, ומכאן ואילך (אחר ו' שנים) מאכילן עד שיגדלו – מתקנת חכמים וכו", עיי"ש. והוסיף: "אמנם יש פירוש אחר בדעת הרב, עיין בספר יד אליהו סי' נה". ועיין בשו"ת הרשב"א ח"ב סי' שצא, ומשמע שלפני שש זה חיוב אחר ואחר שש חיוב אחר, שכתב שיש שלושה זמנים:

1. כשהבן גדול ויכול להשתדל, אין האב חייב לזונו כלל ואין כופין אותו אפילו בכפיית אסיתא.

2. כשהוא קטן כבר שבע או כבר תמני ועד שיגדיל, כופים את האב בכפיית אסיתא ומכריזין עליו: "עורבא בעי בני והאי גברא לא בעי בני", לפי שאין הבן עדיין יודע להשתדל.

3. כשהוא קטני קטנים, כופין את האב בבית דין, לפי שאין לו ואינו יכול להשתדל כלל.

אולם לא כן הבין המב"ט בדעת הרמב"ם בסי' קסה, שכתב: "מסוף לשון הרמב"ם נראה כי אפילו אחר שש שנים, אם רוצה להפרישו ממנה והיא אינה רוצה ואינה רוצה מזונות, אינו יכול להפרישו ממנה, שכן כתב 'ואם הוא אצל אמו לא אתן מזונות', משמע שאין בידו להפרישו ממנה. ואני אומר כי לא כתב הרב ז"ל לשון זה אלא לענין המזונות שאינו חייב בהם אחר שש אם אין הבן רוצה להיות אצלו, והוא אינו מקפיד שיהיו אצלו או אצלה, אלא יש לו טעם שלא לזון אותו כשהוא אצלה. אבל אם רוצה להפרישו ממנו ולגדלו אצלו – הרשות בידו, וכמו שכתב קודם, אין מפרישין אותו ממנה עד שיהיה בן שש וכו", עיי"ש. יוצא אפוא שלדעת המב"ט אפילו אם הבן אינו רוצה להיפרד מאמו יכול האב להפרישו ע"כ, ולאפוקי מהריב"ל ומהר"ם אלשיך. וכן דעת הטור וכמו שהבין המהריב"ל, ועיין כנה"ג שם שהאריך בזה³.

אבל בדרך אחרת פירש חלקת מחוקק שם ס"ק ט, וז"ל: "יש לדקדק דמשמע אם האם מוחלת לו המזונות תוכל להחזיק בנה אצלה על כורחו, וזה הוא נגד המושכל למה תוכל לכופו, והיא אין לה שייכות לבן והוא מצווה עליו בכמה דברים ובפרט ללמדו תורה. ויש ליישב בדוחק כשהבן אינו רוצה להיפרד מאמו, יש לאב לאמר אין עלי חיוב צדקה לפרנסו כל זמן שאין שומע לקולי להיות אצלי ללמוד תורה ושאר דברים".

ויש לומר שגם דעת הב"י כך, שכן משמע לכאורה בב"י שם סי' עא, וכן משמע מלשונו בשו"ע שם שכתב חייב לזון בנו וכו' עד שש, ומכאן ואילך זנן כתקנת חכמים, ומקורו הוא מתקנת אושא (כתובות מט ע"ב), ותקנת אושא היא לאחר גיל שש שנים, ואילו לפני שש חיובו מדין תורה לפי הספר ארעא דרבנן, או מחיוב מיוחד, ועיין כתובות סה ובתוס' שם. ולפי זה יש להבין את הצ"ע שהניח הגר"א בהגהותיו שם ס"ק ב את דברי מרן בשו"ע, כי לפי האמור מפורש הוא.

3. וכל זה איירי רק בקטן, ורק אז יכול להפרישו מאמו בע"כ של הבן, אבל אם הבן הוא גדול, מודה המב"ט שאין כופין את הבן לילך אצל אביו אם הוא אינו רוצה, וכן כתב בתשובה סי' סב וז"ל: "וכ"ש שהיתה גדולה, שאפילו שלא תרצה לשבת עם אמה לא נוכל לכופ אותה שלא תשב אצל מי שתרצה, דבקטנה שייך כפיה להושיבה עם אמה ולא בגדולה, וכמו שנראה מלשון הר"ן. ועיין הפלאה שם ס"ק ו מה שכתב בשם מהר"ם פדואה ומה שדייק מרש"י ומהגמרא שהאם יכולה לכופה עיי"ש, ואפשר ששם מיירי בקטנה ולא בגדולה, ויש עוד לעיין בשו"ת מהר"ם פדואה נג המובאת בהגהה שם סי' ז, וביתר הרחבה שם מי נקראת גדולה, ובמשפט צדק א' סי' כג.

מהאמור יוצא שאם הויכוח הוא בין האם לאב – לדעת המב"ט והטור והח"מ והב"ש הדין עם האב ויכול להפרידו מאמו ולקחתו לרשותו, ואילו לדעת המהריב"ל והמהר"ם אלשיך וכן משמע מפשט השו"ע הדין עם האם ואין האב יכול לכופה.

ואם הבן לא רוצה ללכת לאביו, לדעת הח"מ והב"ש אין האב יכול לכופו, מה שאין כן דעת המב"ט. ואפשר לומר שאין המחלוקת אלא כשגם האם מחנכת אותו ומלמדת אותו תורה, אך אם האם אינה מחנכתו כראוי ודאי שהאב יכול לכופו לבוא אצלו ללמוד תורה, ויש לעיין.

וכל זה רק בעניין החזקה, אך כולם מודים שבמזונות הוא פטור בין אם האם מתנגדת ובין אם הבן מתנגד לילך אצל אביו, כי אין עליו חיוב צדקה לפרנסו אם אין הבן שומע בקולו (וייתכן דעתה לפי התקנה אין הדין כן, כי הוא חייב לפרנסו גם למעלה מגיל שש), ובפרט לפי מה שכתבנו לעיל שיש סוברים שלפני גיל שש חיוב המזונות הוא מהתורה, ולכן אין לאב שום אפשרות להיפטר מהם, אך לאחר שש שחיובו מתקנת חז"ל ומדין צדקה, הם אמרו והם אמרו שיכול האב להיפטר מחיובו אם הבן לא שומע בקולו.

ויש לעיין היטב בשו"ת הגאונים שערי צדק שער ד מח"ד סי' מו. היתה שם שאלה אם האב יכול לתבוע שבנותיו תהיינה אצלו ולא אצל אשתו שהיא נשואה, ושם פסקו שהבת אצל האם לעולם ואפילו היא נשואה. וכתבו וזו לשונם: "ואעפ"כ אין האישה חייבת מן הדין לזון בניו ובנותיו כשהם קטנים אלא עד שיהיו בני שש שנים בלבד בין זכרים ובין נקבות, עכשיו איש זה שבנותיו עם אשתו בבית בעלה – אם אינו זן אותם שם אין עליו כלום, וכיוון שהוא רוצה לשומן אצל אלמנה מקרובותיו ולזונן, אם תשמע אמן לו עושה כן, ואם לאו אינו זן. ולא עבדינן כדרב חסדא (כתובות מט) שהוא כפי ליה אסיתא בציבורא ומוקי ואמר ליה עורבא בעי בני והאי גברא לא בעי בני, דהאי הא קא בעי להו ולגבי בעל אם הוא דלא קא יהיב להו מזוני, ולא אפילו כדרב יהודה וכו'". הרי שאף שפסקו שהבת אצל האם לעולם, לא חייבו אותו במזונות.

ה. אין דין כיבוד כשהויכוח לגבי מקום והצלחת הלימוד

ויש להוסיף ולומר שאם בנידון דידן היה הויכוח רק בין האם לאב, שהאם רוצה שילמד בעברית והאב עומד על כך שבנו ילמד באידיש, האב היה צודק, כי הוא

ידוע כאדם המתנהג לפי דרך ושיטת 'סאטמר' ורוצה שגם בנו ילך וימשיך בדרכו, והאם לא היתה זכאית לעמוד לו למכשול בדרך שהוא רוצה לחנך את בנו. וכן אם היה הויכוח בין האב לבן בדרך ושיטת הלימוד ולא היה נראה לביה"ד שהבן צודק, אז היו לאב שתי טענות: 1. הבן חייב לשמוע לקול אביו; 2. הוא יכול לומר, אם אינך שומע בקולי אני פטור ממזונות.

אבל בנידון דידן, הבן אינו חייב לשמוע בקול אביו וביה"ד מצדיקו, הרי חזר הדין שהוא חייב לפרנסו. הבן דידן, כאמור, מוכן ללמוד באידיש כל לימודיו דהרי בישיבה הגדולה לומדים באידיש, וכאן הוא רואה ברכה בלימודיו, וכן מעידים ומאשרים הרמ"ם שם במכתבם לביה"ד, והוא טוען שאינו רוצה ללמוד במקום אחר, מקום שאין לבו חפץ (האב בעצמו כתב מכתב לשיבת פוניבז' ביום ד' חשון תשכ"ג שיקבלו את בנו ד. לשיבת הצעירים שם, וכן כתב בח"י אייר תשכ"ג שרצונו שהבן הקטן ילמד במקום שאחיו הגדול לומד כמפורט בתיק), וכאן נמצא אחיו הגדול עמו ועוזר לו ומסייעו בלימודו, והלכה מפורשת היא בשו"ע יו"ד רמ, כה: "תלמיד שרוצה ללכת למקום אחר שהוא בוטח שיראה ברכה בלימודו לפני הרב ששם, ואביו מוחה לפי שדואג שבאותה העיר העובדי אלילים מעלילים, אינו צריך לשמוע לאביו בזה". דין זה מקורו מתרומת הדשן סי' מ, שהוכיח כן מעירובין דף מז ששם אמרה הגמרא שמיטמא ללמוד תורה: "אמר ר' יהודה: אימתי, בזמן שאין מוצא ללמוד. אבל מוצא ללמוד – לא ייטמא. ר' יוסי אומר: אף בזמן שמוצא ללמוד – נמי יטמא, לפי שאין מן הכל זוכה אדם ללמוד" (כפי' רש"י), והלכה כמותו. ועיין בשו"ע סי' שעב. וכאן הרי הבן הזה כבר ניסה וראה ברכה בלימודו והוא לא רק בוטח אלא ברור לו שכן הוא (ועל כגון זה לא כתב המחבר 'ויאל משה' שיש להוציאו ממקום בטוח למקום ספק), א"כ אין הבן חייב לשמוע לקול אביו בזה, וחזר הדין שאין האב יכול לומר לו: "אם אינך עמי איני זנך". כי כל הטעם הוא שאינו רוצה לשמוע בקולו, אבל כאן הדין עם הבן שאינו רוצה ואינו ממרה בזה פי האב, ואדרבא על האב חובה ללמדו תורה במקום ובאופן שלבו חפץ ועליו לעזור לו ולסייעו בזה, ולכן על האב לפרנסו ולזונו ולתת לו כל מחסורו במקום שהוא לומד שם. ועיין בסי' רמה שבמקום שנהגו לאגמורי משנה וגמרא והלכות חייב האב עיי"ש ואכמ"ל. וכבר כתב הרמב"ן: "צריך לדקדק בדברים אלו אחר מה שיראה בעיני ביה"ד בכל מקום ומקום שיש בו יתר תיקון ליתומים וכו'".

ועיין לרשב"א בחידושיו ליבמות ו שכתב לפי שאין עיקר כיבוד אלא במה שיש לו בו הנאה, וכדאמרינן בקידושין: "איזהו כיבוד? מאכילו ומשקהו ומלבישו ומנעילו", אבל אמר לו לעשות דבר שאין לו בו הנאה של כלום, אין זה כיבוד שנצטווה עליו, וכיבוד כזה אין בו עשה של תורה שיידחה אפילו לאו גרידא. ומה שאמרו: "יכול אמר לו אביו היטמא", לא לחינם אמר לו שייטמא, דלזה לא צריכא קרא, אלא שאמר לו להביא פירות מבית הקברות וכיוצא. וכן כשאמר לו "אל תחזיר אבידה", היינו כדי שלא יתבטל מלהאכילו וכיוצא וכו', הא לאו הכי אין צריך לומר שלא ישמע לו וכו'. ומהריטב"א שם משמע שזו מחלוקת בין רש"י לר"י, שכתב שם: "פרש"י, א"ל כן לא לבטלה ולא לשום מצוה, ואינו נכון דא"כ למה ישמע לו אפילו בדברי הרשות, וכ"ש לעשות עבירה או לדחות מצוה, שאין עושה כבוד אלא בעושה כן להנאתו וכו'. ור"י פירש שאמר לו היטמא לכבודי לבשל לו במקום טומאה שא"א זולת כן, או שאמר לו אל תחזיר אבידה ובשל לי או שחוט לי", עיי"ש. ולכאורה לא משמע כן משו"ת הרא"ש כלל טו, שנפסק להלכה בשו"ע שם סי' טז, ויש לעיין גם בהרשד"ם יו"ד סי' צה. וייתכן שגם לדעת הרשב"א והריטב"א יש מצווה, אך אין מצווה זו דוחה את הלאו, שאין זה עשה ממש, ואין כן דעת המהרי"ק בסי' קסו שכתב בסוף התשובה וז"ל: "ועוד, עד כאן לא מפלגי אם משל אב אם משל בן אלא בדבר דשייך בגווה פרנסת האב וצורך גוף האב וקיומו, אבל במלתא דלא שייך בגווה כי הכא – פשיטא דאין כח לאב למחות בבן לא משום כיבוד ולא משום מורא, דלא שייך כיבוד אלא כגון מאכילו וכו', מורא לא ישב במקומו ולא סותר את דבריו וכו', וכן כיוצא בזה דשייך לאב, אבל במלתא דלא שייך לאב בגווה – פשיטא דאין כח לאב למחות ביד בנו. וגדולה מזו כתבו התוס' שאנץ בפ"ק דקידושין בשם רבינו יצחק, דאפילו למאן דאמר משל בן, ה"מ כגון שהאב נהנה מגוף הדבר שנהנה מממון הבן וכו'", עיי"ש, משמע שאי לא ציית הבן לדברים אחרים של האב – לא נקרא סותר דבריו, ולא כיבוד יש כאן ולא מורא יש כאן ולא מצוה יש כאן, וכסברת הרשב"א אלא דהוא אמרא מדנפשיה.

ודוחק לומר שכוונת הח"מ היא מכיון שהבן אינו שומע לקול אביו, הגם שאינו מחוייב לשמוע, האב פטור ממזונותיו כי יכול לומר: בהיות ואינו שומע בקולי ואינו עושה לי נחת רוח, אני לא אפרנסו מדין צדקה, הגם שכן משמע מראש דבריו שכתב: "כל זמן שאין שומע בקולי", אך בהמשך דבריו כתב הטעם משום לימוד תורה ושאר דברים שהם צורך הבן וטובתו.

וכן יש לכאורה הוכחה משר"ת הגאונים המובא לעיל אות ו, שאם הבנים לא ברשות אביהם, הגם שלפי הדין צריכים להיות ברשות האם, האב פטור ממזונות בטענה "דאנא קא בעי ובעי להו דהוו ברשותי", ואם האם או הבן מסרבים והדין שאין האב יכול לכופו לבוא אצלו, פטור ממזונותיו. אבל מי שמעיין בגוף התשובה בסופה, ייכנס לבית הספק אם זו כוונת הגאונים. ובפרט שכאן לא מדובר בהימצאות הבן אצל האם אלא בפנימייה בישיבה, וייתכן שאף אם היה הבן אצל האב במציאות הנוכחית ובמצבו הנוכחי, היינו פוסקים שעל האב להכניסו לפנימיית הישיבה הנ"ל בתור אב שחייב ללמד את בנו תורה במקום שלבו חפץ כנ"ל, וחובה קדושה זו עולה על כל החובות וזו חובתו הראשונה של אב לבנו ללמדו תורה. וכן כתבנו לעיל שייתכן ולאחר התקנה של הרבנות הראשית לחייב מזונות לבן גדול, דינה כדין חיוב מזונות לבן קטן פחות משש שנים, ולבן קטן תמיד חייב האב במזונותיו גם אם אינו ברשותו מכל סיבה שהיא, וביתר שאת וביתר עוז לבן הלומד תורה ורואה ברכה בלימודו, שאין להטרידו אלא יש ויש לעזור לו ולסייעו להמשיך בלימוד. ובר מן דין, הרי כתבתנו שטובת הבן היא שימשיך ללמוד תורה בישיבת פוניבז' ולא במקום שאביו רוצה, ואנן כהרמב"ן סבירא לן שהכל לטובת הבן מה שיראה בעיני ביה"ד, ושם בתשובה לח משמע שחייב אותו גם במזונות, ועיין לרדב"ז המובא שם בפ"ת. וכך נהגו בכל בתי הדין בארץ.

אך בהיות וכל הזמן היה הבן ברשות האם בלבד, ומי יודע מה ילד יום אם האב ייסע שוב לחו"ל, לכן דעתי שהחזקה של הבן היא ברשות שני ההורים, ובהיות והאם אמרה שהיא מסכימה להשתתף בדמי החזקת הבן, על האב לשלם לאם רק מה שהישיבה מקבלת, והאם תשלם ביגוד, הנעלה, דמי כיס ושאר הוצאות לשני הבנים.

יש להזהיר את שני הבנים שעליהם לכבד את שני ההורים, לקיים פגישות תכופות עם שניהם ולהתכתב בד"ת עם האב, וכן בביקורם בביתו ילמדו איתו, ועליהם לכבדו ולירא ממנו כדין.

וגם את שני ההורים יש להזהיר שלא להפריע לבן הקטן במקום לימודו ולא לפגוע בנפשו שהוא ילד מוכשר ולתת לו להמשיך לימודיו במקום שלבו חפץ.

הרב מרדכי אליהו

לאור הנ"ל פסקנו:

1. הבנים יישארו להבא ברשות האב והאם ביחד, והם יתייעצו על כל צורכי הבנים ובהתאם להסכמת הבנים בעצמם. סעיף ו מההחלטה מיום י"א ניסן תשכ"ד שלפיו הבן ג. נמצא ברשות האם בלבד, מתבטל החל מהיום.
2. שני הבנים ימשיכו ללמוד להבא בישיבות פוניבז' בבני ברק, ואין רשות לאף אחד מן ההורים להפריע להם בלימודם שם, וכן אסור להם להוציאם משם בלי רשות ביה"ד.
3. שני הבנים יכבדו את שני ההורים ויבקרו אצל שניהם כשיבואו לירושלים, וכן יכתבו מכתבים באופן סדיר לשני ההורים.
4. האב ישלם לאם את התחייבותה הכספית לישיבת פוניבז'. על האם לשלם את כל עודף החזקת הבנים, כולל דמי כיס לכל אחד, כביסה, קניית הלבשה והנעלה לשניהם.
5. ההחלטה מיום כ"ה חשון תשכ"ז מתבטלת החל מיום י"ט טבת תשכ"ז (1.1.67) וכן מתבטלות כל התביעות האחרות של האם כלפי האב. ניתן היום י"ד שבט תשכ"ז בהיעדר שני הצדדים.